

ВИНА ЯК УМОВА ВИНИКНЕННЯ ЗОБОВ'ЯЗАННЯ З ВІДШКОДУВАННЯ МОРАЛЬНОЇ ШКОДИ, ЗАВДАНОЇ ПОРУШЕННЯМ АВТОРСЬКИХ ТА СУМІЖНИХ ПРАВ

GUILT AS CONDITION OF MORAL DAMAGE COMPENSATION CAUSED BY VIOLATION OF COPYRIGHT AND RELATED RIGHTS

Кочина О.С.,

кандидат юридичних наук,

асистент кафедри цивільного, господарського права та процесу

Інституту права і соціальних технологій

Чернігівського національного технологічного університету

Статтю присвячено дослідженню понятійної сутності вини через з'ясування суб'єктивного (психологічного) та об'єктивного (поведінкового) підходів до її розуміння. Визначено особливості вини та її значення під час вирішення питання виникнення зобов'язання з відшкодування моральної шкоди під час порушення авторських і суміжних прав.

Ключові слова: вина, моральна шкода, авторські й суміжні права, відшкодування моральної шкоди, цивільна відповідальність.

Статья посвящена исследованию понятийной сущности вини путём выяснения субъективного (психологического) и объективного (поведенческого) подходов к ее пониманию. Определены особенности вини и ее значение при решении вопроса возникновения обязательства по возмещению морального вреда при нарушении авторских и смежных прав.

Ключевые слова: вина, моральный вред, авторские и смежные права, возмещение морального вреда, гражданская ответственность.

The article is devoted to the investigation of the conceptual essence of guilt through the identification of subjective (psychological) and objective (behavioral) approaches to its understanding. The features of the guilt and its significance in solving the issue of the obligation to indemnify moral damage in violation of copyright and related rights are determined.

Key words: guilt, moral damage, copyright and related rights, compensation for moral damage, civil responsibility.

Постановка проблеми. Для виникнення відповідальності за заподіяння моральної шкоди порушенням авторських і суміжних прав необхідно довести наявність усіх умов, які є обов'язковими для виникнення зобов'язання з компенсації моральної шкоди. Адже, як вказує О.П. Сергєєв, сам факт порушення авторських та суміжних прав ще не свідчить про те, що потерпілому справді спричинена моральна шкода. Як і будь-яка інша шкода, моральна шкода повинна бути доведена потерпілим як за фактом, так і за обсягом [1, с. 385].

Закон України «Про авторське право та суміжні права» від 23 грудня 1993 р. № 3792-ХІІ [2] не містить спеціальної норми, яка б встановлювала умови виникнення відповідальності за заподіяння моральної шкоди під час порушення авторських і суміжних прав. Отже, маємо звернутися до ст. 1167 Цивільного кодексу України (далі – ЦКУ) [3], яка передбачає загальні умови відповідальності за завдану моральну шкоду. Згідно із ч. 1 цієї норми моральна шкода, завдана фізичній або юридичній особі неправомірними рішеннями, діями чи бездіяльністю, відшкодовується особою, яка її завдала, за наявності її вини, крім випадків, встановлених ч. 2 цієї статті. Так, вина за подіювача шкоди зазвичай є необхідною умовою виникнення відповідальності за заподіяння моральної шкоди, у тому числі під час порушення авторських і суміжних прав.

Д.О. Пашенцев та В.В. Гарамита слушно зазначають, що в більшості випадків саме вина є підставою для настання цивільно-правової відповідальності, і навіть наявність презумпції винуватості не знижує актуальність розгляду вини в такій якості [4, с. 67].

Отже, з'ясування сутності поняття вини має важливе значення під час вирішення питання виникнення відповідальності з відшкодування моральної шкоди під час порушення авторських і суміжних прав.

Стан опрацювання. Варто зауважити, що питання вини як умови виникнення зобов'язання з компенсації моральної шкоди під час порушення авторських і суміжних прав досі не було предметом комплексного дослідження. Водночас у юридичній літературі можна зустріти чимало праць, присвячених дослідженню вини в цивільному праві. Серед таких розвідок зазначимо дисертаційні ро-

боти І.С. Кандафарової на тему «Теоретичні основи цивільно-правової відповідальності в Україні» (2007 р.) та Л.В. Фоноберова на тему «Вина как условие деликтной ответственности» (2010 р.). Крім того, цьому питанню присвячені праці таких науковців, як В.В. Вітрянський, М.К. Галантич, В.В. Гарамита, О.В. Дзера, О.М. Ерделевський, І.П. Майстер, О.О. Отраднава, Д.О. Пашенцев, О.П. Сергєєв, Є.О. Суханов та інші.

Мета статті полягає в дослідженні поняття та значення вини як умови виникнення зобов'язання з відшкодування моральної шкоди під час порушення авторських і суміжних прав.

Виклад основного матеріалу. Що стосується поняття вини, то донині в цивілістичній доктрині не вироблено єдиний підхід до її розуміння. Однією з причин цього стала відсутність легального визначення цього поняття спочатку в радянському Цивільному кодексі України, а потім і в чинному.

Тривалий час понятійна сутність вини визначалась як психічне ставлення особи до протиправної дії чи бездіяльності та її наслідків, виражене у формі умислу або необережності. Таке визначення вини мало загальноправовий характер, таке її розуміння сприймалось більшістю дослідників і правозастосовною практикою безвідносно до того, у межах якої правової сфери (приватноправової чи публічно-правової) оцінювалася суб'єктивна сторона поведінки правопорушника [5, с. 738]. Тобто поняття вини трактувалось із позиції суб'єктивного (психологічного) підходу.

Із часом науковці стали звертати увагу на неможливість застосування в цивільному праві загальноприйнятих постулатів розуміння вини. На думку В.В. Вітрянського, поширення психологічної концепції вини на цивільні правовідносини було спричинене інерційним рухом цивільно-правової доктрини тупиковою колією, наміченою в радянський період, коли цивілістиці було нав'язано поняття вини, «густо замішаної» на далеких для неї кримінально-правових елементах [6, с. 726].

З прийняттям нового ЦКУ підхід до поняття вини змінився із суб'єктивного (психологічного) на об'єктивний (поведінковий). Вина особи стала трактуватись як нежиття нею всіх залежних від неї заходів щодо належного ви-

конання обов'язку [7, с. 131]. Таке тлумачення вини прямо постає з абз. 2 ч. 1 ст. 614 ЦКУ, відповідно до якого особа є невинуватою, якщо вона доведе, що вжила всіх залежних від неї заходів щодо належного виконання зобов'язання.

С.О. Суханов стверджує, що таким чином вина в цивільному праві розглядається не як суб'єктивне, психічне ставлення особи до своєї поведінки, а як неприйняття нею об'єктивно можливих заходів щодо усунення чи недопущення негативних результатів своїх дій, які диктуються обставинами конкретної ситуації. Інакше кажучи, вина перекладається зі сфери важкодоказових суб'єктивних психічних відчуттів конкретної людини у сферу об'єктивно можливої поведінки учасників майнових відносин, де їх реальна поведінка зіставляється з певним масштабом належної поведінки [8, с. 608].

Прихильники об'єктивної концепції звертають увагу на те, що досить важко, якщо взагалі можливо, оцінювати суб'єктивну сторону поведінки юридичної особи крізь призму її психічного ставлення до своїх дій (бездіяльності) і їх негативних наслідків. Визначальне значення при цьому матиме не саме психічне ставлення власника підприємства до виконання свого обов'язку, а наявність або відсутність зовнішнього вияву його волі, спрямованої на виконання цього обов'язку [5, с. 739].

Серед науковців знаходимо чимало супротивників поведінкової концепції. Так, І.С. Канзафарова аргументує, що визначення вини в цивільному праві має ґрунтуватися на «психологічній» концепції вини, а не на «поведінковій», із таких причин: 1) термін «психічне ставлення» у визначенні вини виражає оцінку (можливість оцінки) поведінки, передбачення або можливість передбачення настання шкідливих наслідків, оскільки з позицій загальної, соціальної та юридичної психології в кожному психічному акті можна виокремити інтелектуальний і вольовий аспекти; 2) встановлення правил щодо відповідальності малолітніх, недієздатних з урахуванням саме психічних особливостей суб'єктів поряд із визначенням вини на основі «поведінкової концепції» є порушенням таких загальних принципів цивільного права, як рівність і справедливість; 3) конструкція вини як «психічного ставлення» не є спеціальною кримінально-правовою конструкцією. Поняття вини, незалежно від галузі права, базується на положеннях загальної психології; так само поняття причинного зв'язку юристи запозичують у філософії [9, с. 10–11]. Аналогічні докази наводять І.П. Майстер [10, с. 121–122], Л.В. Фоноберов [11, с. 15–16] та інші вчені.

На нашу думку, не варто так критично ставитись до об'єктивного підходу щодо визначення поняття вини. Справді, як би наковці не хотіли перенести поняття вини суто в об'єктивне поле, повною мірою зробити це неможливо, адже вина – це категорія насамперед суб'єктивна, і вирішувати питання про її наявність, виключаючи суб'єктивний аспект, не стільки неможливо, скільки нерозумно й нелогічно. З приводу аргументів про доцільність тлумачення поняття вини однаково незалежно від галузі права масмо не погодитись. Адже загальновідомо, що цивільна відповідальність за своєю суттю є відмінною від кримінальної, адміністративної та дисциплінарної; відрізняється вона хоча б тим, що виконує відновлювальну та компенсаційну функцію, а не каральну, як інші зазначені види відповідальності. Крім того, інституту вини в цивільному праві притаманні такі специфічні риси, як презумпція вини, можливість настання цивільно-правової відповідальності за відсутності вини тощо. Зазначене дає змогу говорити про те, що хоча поняття вини й має міжгалузевий характер, проте в цивільному праві вина наділена певними особливостями та має як суб'єктивний, так і об'єктивний характер.

Зроблений висновок підтверджується положеннями ст. 614 ЦКУ. Так, відповідно до абз. 1 ч. 1 зазначеної норми особа, яка порушила зобов'язання, несе відповідальність за наявності її вини (умисел чи необережності), якщо інше

не встановлено договором або законом. Тобто умисел чи необережність є формою психічного ставлення заподіювача шкоди до своєї протиправної поведінки та її наслідків.

Під умислом розуміється передбачення шкідливих наслідків протиправної поведінки та бажання (прямий умисел) або свідоме допущення їх настання (непрямий умисел). Варто зауважити, що правильне визначення виду умислу є істотним лише для визначення розміру компенсації за завдану моральну шкоду. Що стосується необережності, то вона може виражатись у вигляді самовпевненості або недбалості. Різниця між цими видами необережності полягає в тому, що в разі самовпевненості правопорушник передбачає можливі шкідливі наслідки своєї протиправної поведінки, проте легковажно розраховує на їх відвернення, тоді як у разі недбалості він не передбачає цих наслідків, хоча повинен і міг їх передбачити [12, с. 21].

Отже, з огляду на сутність цих категорій визначити форму вини, відкидаючи дослідження психологічних моментів, не видається можливим, а тому психологічний підхід до визначення поняття вини жодним чином не можна відкидати.

Водночас в абз. 2 ч. 1 ст. 614 ЦКУ передбачено, що особа є невинуватою, якщо вона доведе, що вжила всіх залежних від неї заходів щодо належного виконання зобов'язання. Як уже зазначалося, ця норма чітко демонструє положення об'єктивної (поведінкової) концепції.

Таким чином, ЦКУ підтримує змішаний, суб'єктивно-об'єктивний, підхід у визначенні поняття вини. Виникає питання про те, чи можемо ми застосувати таке розуміння вини в договірних та недоговірних відносинах.

Серед науковців переважає думка, що розуміння вини, надане в ст. 614 ЦКУ, без застережень може застосовуватись лише до договірних відносин, а для цілей недоговірних відносин варто повернутись до суб'єктивного розуміння (О.В. Дзера [13, с. 725], М.К. Галаянч [14, с. 60], О.О. Отрадна [15, с. 135]). Так, О.О. Отрадна аргументує це тим, що визначення вини в деліктних зобов'язаннях без інтелектуально-вольового аспекту просто перетворюється на констатацію факту неправомірної поведінки. Отже, вина наявна тоді, коли особа усвідомлювала або мала можливість усвідомлювати свою поведінку, а також передбачала чи мала можливість передбачити можливі наслідки у вигляді заподіяння шкоди [15, с. 135].

Вважаємо таку позицію цілком обґрунтованою, адже заподіяння шкоди в більшості випадків залежить від волі й свідомості особи, яка вчиняє протиправне діяння, незалежно від того, зроблено це з умислом чи з необережності. Справді, неможливо визначити вину, спираючись на об'єктивний підхід, у більшості порушень авторських і суміжних прав. Неможливо визначити вину під час вчинення плагіату, піратства, здійснення обходу технічних засобів захисту авторського права та/або суміжних прав тощо, оцінюючи її з позиції невжиття заходів щодо несприятливих наслідків своєї поведінки. Такі правопорушення можна або вчинити, або ні, а здійснити їх, докладаючи всіх можливостей для відвернення шкоди, фізично неможливо.

Що ж стосується договірних відносин у сфері авторських і суміжних прав, то при цьому цілком допустиме використання об'єктивної концепції визначення поняття вини. Уявімо ситуацію: ви, як автор, передасте щойно завершений твір до видавництва для друку, укладаєте видавничий договір, відповідно до якого видавництво має надрукувати 100 примірників твору в обумовлений строк і сплатити винагороду. Після закінчення зазначеного строку виявляється, що видання твору відбулося, проте винагороду сплачено не було. Видавництво буде винне в порушенні майнових прав автора, якщо не доведе, що ним були вчинені всі дії, необхідні для виконання грошового зобов'язання, а затримка виплати коштів сталася, наприклад, з вини банківської установи.

Отже, за договірної відповідальності, яка виникає під час порушення як цивільних прав загалом, так і авторських

та суміжних прав зокрема, вина характеризує суб'єктивну й об'єктивну сторони поведінки правопорушника. А за деліктної відповідальності вина є лише суб'єктивним ставленням правопорушника до своєї поведінки.

У ст. 1167 ЦКУ зазначено, що у випадках, передбачених законом, може мати місце відповідальність без вини за заподіяння моральної шкоди. Однак Закон України «Про авторське право та суміжні права» не містить норми, якими передбачалася б така можливість.

Висновки. Таким чином, наявність вини є необхідною умовою для виникнення зобов'язання з компенсації моральної шкоди, викликаній порушенням авторських та/або суміжних прав. Такої позиції дотримується також судова практика. Аналіз судових рішень дає підстави вважати, що недоведеність вини відповідача в заподіянні моральної шкоди є підставою для відмови в задоволенні позову в частині компенсації моральної шкоди за порушення авторських та/або суміжних прав [16; 17; 18].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Сергеев А.П. Право интеллектуальной собственности в Российской Федерации: учебник. 2-е изд., перераб. и доп. М.: ПБОЮЛ Гриженко Е.М., 2001. 752 с.
2. Про авторське право і суміжні права: Закон України від 23 грудня 1993 р. № 3792-XII (зі змінами й доповненнями) / Верховна Рада України. Відомості Верховної Ради України. 1994. № 13. Ст. 64.
3. Цивільний кодекс України: Закон України від 16 січня 2003 р. № 435-IV (зі змінами й доповненнями) / Верховна Рада України. Відомості Верховної Ради України. 2003. № 40–44. Ст. 35.
4. Пашенцев Д.А., Гарамита В.В. Вина в гражданском праве: монография. М.: Юркомпани, 2010. 143 с.
5. Цивільне право: підручник: у 2 т. / В.І. Борисова, Л.М. Баранова, М.В. Домашенко та ін.; за ред. В.І. Борисової, І.В. Спасибо-Фатєєвої, В.Л. Яроцького. 2-ге вид., перероб. та доп. Х.: Право, 2014. Т. 1. 656 с.
6. Брагинский М.И., Витрянский В.В. Договорное право: в 5 кн. М.: Статут, 2011. Кн. 1: Общие положения. 847 с.
7. Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України: у 2 т. / за ред. О.В. Дзери, Н.С. Кузнєцової, В.В. Луця. 4-те вид., перероб. і доп. К.: Юрінком Інтер, 2011. Т. 2. 1056 с.
8. Гражданское право: учебник: в 4 т. / под ред. Е.А. Суханова. 3-е изд., перераб и доп. М.: Волтерс Клувер, 2006. Т. 1: Общая часть. 720 с.
9. Канзафарова І.С. Теоретичні основи цивільно-правової відповідальності в Україні: автореф. дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.03; Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. К., 2007. 38 с.
10. Майстер І.П. Вина як умова компенсації моральної шкоди, завданої особистим немайновим правам фізичної особи. Вісник Національної академії прокуратури України. 2014. № 4. С. 120–127.
11. Фоноверов Л.В. Вина как условие деликтной ответственности: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.03; Российская академия правосудия. М., 2010. 31 с.
12. Эрделевский А.М. Моральный вред и компенсация за страдания: науч.-практ. пособие. М.: БЕК, 1998. 188 с.
13. Цивільне право України. Особлива частина: підручник / за ред. О.В. Дзери, Н.С. Кузнєцової, Р.А. Майданіка. 4-те вид., стереот. К.: Юрінком Інтер, 2014. 1176 с.
14. Відшкодування моральної та матеріальної шкоди: навч. посібник / М.К. Галянтич та ін.; за ред. М.К. Галянтича. К.: Юрінком Інтер, 2011. 624 с.
15. Отраднова О.О. Проблеми вдосконалення механізму цивільно-правового регулювання деліктних зобов'язань: монографія. К.: Юрінком Інтер, 2014. 328 с.
16. Рішення Шевченківського районного суду м. Києва в справі № 2-5472/11 від 13 травня 2011 р. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/17705752>.
17. Рішення Центрального районного суду м. Миколаєва в справі № 1423/12666/2012 від 30 листопада 2012 р. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/31815022>.
18. Рішення Ленінського районного суду міста Севастополя в справі № 2-4232/11 від 16 травня 2012 р. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/24316321>.